

Пригоди молодого лицаря

Спиридон Черкасенко

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

© Видавництво «Богдан». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

Спиридон ЧЕРКАСЕНКО
ПРИГОДИ МОЛОДОГО ЛИЦАРЯ

Події, відтворені в романі, змальовують життя й побут запорозького козацтва XVII століття. Романтичне козацьке кохання молодого лицаря Павла і козацької дочки Ориси, благородне побратимство рядових запорожців, мудрість і військовий хист їхнього провідника Сагайдачного, бої на морі й суші, морські походи й штурми фортець, визволення невольників з турецької каторги — все це захоплює й заворожує читача, пробуджує приспане почуття національної гідності та гордості за свій народ.

Вельмишановним і дорогим Леонідові Тимофійовичу і Надії Михайлівні БІЛЕЦЬКИМ з їх любими Калинкою та Ялинкою — в почутті глибокої приязні й відданості — цю книжку присвячую

АВТОР

Частина перша

I

Є диною більшою вулицею міста Канева котився веселий регіт.

Удова Василиха, вертаючи з ринку з порожнім кошем на руці, гнала поперед себе свого єдинака Павла, ще молодого, але знаного всім містом гультя й гульвісу. Рясна, як раптовий град, лайка сипалася на високого, як дуб, красеня велета, але відскакувала геть, як горох від стіни.

Павло, не поспішаючи, посувався вперед і тільки лагідно по-сміхався, кидаючи скося лукаві погляди вправо й уліво та киваючи іноді приятелям, що їх заглядить, на добровечір.

Канівські міщани й міщанки з дітьми висипали з хат, хоч добре знали, що це за гамір, бо не раз бачили й чули це: стояли спокійно й незлобно сміялися. Від яких-будь уваг утримувалися, знаючи здавна химерну вдачу старої Василихи. Тільки пси валували слідком, але на поважній відстані й ще більш баламутили звичайний спокій тихого весняного вечора.

— Та ти ж що це, лобуряко, ані обернешся, га?.. Мати аж захрипла, приказуючи та навчаючи на розум, а тобі й за вухом не свербить?.. Гарний, поштивий синок, нічого сказати... Може, ще й смієшся собі тишком-нишком та кпиш з неньки?.. А матері твоїй сто сот чортів під серце!.. Хоч огризися, стерво прокляте! Чи тобі позакладало?..

Павло спокійно йшов далі, не озираючись.

— Ой людоньки! Ой сусідоньки! Згляньтєся, на Божу ласку! Укоротить мені, старій, останнього віку мій паливода — щоб я крізь землю запалася, коли не вкоротить! Вигнався, як той дуб, а глузду ані крихти! І в кого воно таке вродилося, осоружне? І за що мене Господь покарав, сердешну, вбогу вдову, таким, сином!..

Не втерпіла Супруниха.

— А що ж там сталося? — гукнула з порога. — Укрив що чи побив кого?..

— Що?! — зупинилася як стій Василиха. — Хто каже — вкрив?! А бодай ти не діждала бачити мого сина злодієм! А бодай тобі, старій печериці, язик руби став, коли таке слово на мою дитину гавкнула...

— Тю на тебе, навіжена! — замахала на Василиху Супруниха. — Питаю ж тебе тільки, чого й за віщо лаєш парубка.

— Та як же мені не лаяти, голубонько сивенька! Таж він у мене один, як серце у грудях, таж тремчу над ним, як осика над водою, як той скнара над скринєю з грошима, ночей недосипаю та пильную, щоб нічого не сталося хлопцеві... Аж гульк — під корчмою в Лейби аж курява здійсмається: запорожці гуляють... Хотіла вже пройти, сплюнувши, хвороба б їм у печінки, коли дивлюсь — аж і моє золото з ними!.. Я так і охолонула... Налетіла шулікою, надавала стусанів одному, другому, вхопила дитину за руку та насилу виволокла... Смійся, смійся, дурню, з матері!.. Батько твій догулявся з ними, з отими харцизами, поки й сам подався безвісти, то

вже буде з мене... Десь або вбито, або в турецькій неволі конає... А тобі зась, — чуєш?..

Павло засміявся, повернувся й пішов далі вулицею.

На майдані, коло урядового козацького будинку, стояло п'ятеро осідланих коней, а біля них, тримаючи їх за поводдя, троє за-порожців. До них підійшло з урядової стайні кількоро лейстровиків і напівголосно розмовляли про щось.

Павло не чув, про що саме, але зупинився на вулиці, чекаючи матері, й з великою цікавістю розглядав пишне, кольористе вбрання січових гостей та дорогу зброю на конях. Думи вихором за-крутилися в палкій юнацькій голові, й на їх легких крилах полинув молодик далеко-далеко, куди сам хотів і звідки прилетіли до Канева на своїх татарських огирах оці й ті, що він балакав з ними коло Лейбиної корчми, цяцьковані степові гості. І за ньєчину лайку забув.

Та вона сама про себе нагадала борзо.

— Так і знала! Так і знала, що ні на кого, як на них, ізнову рот роззявив — на отих харцизяк із Низу!..

Павло пробудився з дум і ласкаво озирнувся на ньєнку, знов розпромінивши уста під молодим кучерявим усом у ясну усмішку.

— Коні які чудові, — додав.

— Ось гляньте, людоньки! — вдарила об поли руками Васили-ха. — Йому не ньєчина гризота — йому коні на мислі та оті леда-цюги січові, вигинули б до ноги, прокляті!.. Зараз мені йди додому, стерво собаче!

Павло стояв як зачарований і не рухався з місця.

— Не дивись, кажу, на них!.. Не слухаєш — то маєш, маєш!..

Рясні удари кошиком посипалися Павлові на спину. Тільки по-лоскотали юнака, бо він, стєнувши плечима, весело зарєготався, а козаки перед ґанком залишили розмову й, сміючись, із цікавістю стежили за сцєною. Горобцями позліталася дівтора з вулиці.

На ганок вийшов козацький старший, полковник, а за ним полковник і писар, січові гості. Павло звичайненько вклонився старшині.

— Чого ти репетуєш тут, бабо, на всю вулицю? — grimнув старший на Василюху. — Іншого місця не знайшла, хрін тобі в ніс?..

— Та як же не репетувати мені, прошу вельможного пана полковника, — вклонилася низенько Василюха, — коли ледащо оце моє ні за що мене, свою неньку, має й слухати не хоче? Кажу йому йти додому, а він...

— Як?! — визвірився на Павла старший вояка, й вуси та брови йому настовбурчились, а в очах мигнуло блискавкою. — Неньки не слухати?! А хрін тобі в ніс! Та ще де! В моїм полку? Га?.. Таке беззаконня й гріх у моїм полку?!..

— Ой Боженьку! — злякано перехрестилася Василюха. — Що ж це воно буде?..

— Ах ти ж шмаркачу жовтодзьобий! Я тебе повчу, як почитувати отця-неньку!..

Павло стояв і, погідно посміхаючись, дивився на грізного полковника.

— Та він у тебе що — блазень, що сміється, мов дурень на подзвіння?.. Хлопці! — гукнув полковник на лейстровиків. — А візьміть-но пресучого сина на стайню та всипте йому десятків зо два гарячих, щоб знав, як матір шанувати, та щоб перед старшими зуби не шкірив!..

Помітивши, що біля уряду на майдані щось коїться цікаве, з поблизьких дворів збігалися люди й цікавим півколом оточили Василюху та її неслухняного сина. Мовчали.

Зайшло сонечко за дніпрову гору й прибрало довгі передвечірні тіні, кинувши натомість на весь майдан і на всеньке місто тонкий до незримості та ніжний серпанок смутку. Полковникова постава на ганку стала ще грізнішою.

Троє лейстровиків одрізнилося від гурту й простували до Павла. Шепотіли жінки:

— Ой лелечко!.. Тікай, Павлусю, чимдуж додому — гнатись не будуть.

Павло затявся. Він з-під лоба позирав мовчки то на полковника старого, то на лейстровиків, що, не поспішаючи дуже й ніби даючи тим йому змогу втекти, наближалися до нього. Усмішки на устах не гасив. Чекав не знати чого.

І всі чекали й мовчали, й чи від цього чекання, чи від мовчання було душно, як у спеку в хаті з зачиненими вікнами.

— Ой батечку! — нарешті очунялася Василиха й, як стояла, так і впала навколішки перед ґанком. — Ой пане полковнику! Не карайте його так тяжко! Воно ж мале... воно ж дитина, немовля сливе... воно ж помре під канчуками!..

На ґанку посміхалися кляті січовики, а полковник грізніш гукав:

— Не заважай, стара! Сама потім дякуватимеш... Ану, боржій, хлопці. Дайте йолопові добру хлосту!..

Козаки підступили до Павла:

— Ходімо!

Аніруш.

— Ти чуєш чи тобі позакладало?..

Павло й бачив, і чув, але не йшов.

— Та чого ви з ним панькаєтесь! — нетерпеливився старший. — Не хоче доброхіть, несіть на руках!..

Козаки зирнулися й раптово, як на розках, ухопили парубка попід руки, а третій пхав іззаду.

Василиха зойкнула й трохи не зомліла, та жінки підтримали, щоб не впала.

А Павло ніби в землю вріс: стояв, як укопаний слуп, та сміявся, немов не тягли, а лоскотали його.

— Оце дак немовля! — реготав на ґанку старий довговусий січовий полковник. — Таких немовлят і в матері Січі небагато — нехай мені дідько плюне межи очі, коли брешу!

— Авжеж небагато! — підтакнув, регочучи, січовий писар.

— То це в тебе така дитина, хрін тобі в ніс! — скрикнув старший, та до тих, що стояли коло коней, лейстровиків: — А ви чого ґав ловите? Поможіть узяти ведмеда та всипте йому добрих півсотні!..

На поміч товаришам кинулося ще троє.

— Та що ж це, люди добрі, — отямилася врешті Василюха, — на бідну дитину цілим військом?!.

Розлюченою шулікою налетіла на напасників і товкла їх по чому попало порожнім кошиком.

Було і страшно, й весело, й люди аж за боки хапалися.

Сміявся й Павло, а далі до неньки:

— А відступіть-но, мамо, щоб не зачепило ненароком!

Він стиснув кулаки, випнув лікті й швидко повернув плечима. Лейстровики, як груші, розкотилися від нього людям під ноги. А один докотився перевертом аж до ґанку під ноги старшому та так і не підводився відразу, а тільки сидів та від несподіванки лупав очима: чи мені сниться, мовляв, чи це увіч.

Сміх ущух.

— Лепсько! Нехай мені дідько межи очі начхає, коли я брешу! — гукнув січовий полковник.

— Далєбі, лепсько! — підтакнув писар.

Та лейстровий старший був іншої думки. Отямившись від несподіванки, він так оскаженів, що аж запінився й тупав ногами та зіпав на всю горлянку несамовито:

— Щоб моїм лейстровикам та якийсь паршивий міщук завдав такого сорому й ганьби?!.. Рубайте його, проклятого! Шаблями його!.. Чого ж ви огинаєтесь?..

Василиха скам'яніла. Павло прогнав усміх з уст і тривожно озирнувся довкола, угледів біля ґанку стовпа з великим залізним кільцем, у два кроки стрибнув до нього, — де й вайлуватість поділася! — вхопився за вершок обома руками і, впершись ногами в землю, з усієї сили потяг до себе й вивергнув із землею, та так і став, не випускаючи його з рук і позираючи з-під лоба на козаків. Скоїлося це в одну мить, і навіть ошелешений старший не знайшовся з лайкою або якимсь наказом.

До нього підійшов полковник із Січі, вдарив легенько по плечі й промовив:

— Не йде, пане-брате, так, не йде... Еге ж — не по-лицарському це... на беззбройного молодика з шаблями.

— Та й шаблями, як бачу, його не візьмеш, — додав пан писар.
— Хіба з гаківниці звелиш палити в цього тура, полковнику.

Старший ще вагався якусь хвалю, далі махнув рукою козакам своїм: дайте йому спокій, мовляв. Сам звернувся до старої:

— Ну, не іродів він у тебе син: якої шкоди накоїв!

— Ще б пак! — стара Василиха йому. — Навіщо так розтривожили дитину, що себе не пам'ятає!..

— Кинь мені зараз стовпа, хрін тобі в ніс! — гукнув до Павла.
— Та йди геть під три дияволи! А ви, — до козаків, — незугарні були трохи не десятеро впоратися з одним міщухом, то хоч стовпа знов закопайте в землю, та поглибше.

— Спасибі, вельможний пане, за ласку, — вклонилася Василиха старшому. — Ходімо, Павле, а то бач, як оті запорозькі братчики повитріщались на тебе: ще зурочать.

Довкола засміялися. Засміявся й Павло, та, зауваживши, що вже ніхто не збирається кривдити його, вверг стовпа на землю й підійшов до матері.

— Що, ледащо, не слухав матері — будеш тепер пам'ятати!.. Прощавайте...

— А постривай-но, стара! — озався з ґанку січовий полковник,
— Може б, своє немовля та на Січ нам віддала? Лепський з нього
буде січовик...

— Що?!. А щоб ти не діждав, — пху! — засипала Василюха, як з
мішка. — Занапастили вже там мого старого, волоцюги чортові, то й
хлопця корт...

— Якого старого?

— Не знаєш? Мого старого... Пошила Василю... Та щоб я свою
дитину...

— Та стривай, не торохти так, бісова коцюба! Дай же розпи-
тати...

— Нема про що питати!.. Ач, який розумний: батька десь убили,
нехай царствує з праведними, ледащо, та й до сина підбираються...
Ходім мені зараз додому, чого баньки на них вирячив?..

— То той Василь Похил твій?

— А чий же! Твій, чи що?..

— Та ж я Василю знаю як самого себе: в однім курені були. І
зовсім не вбито його.

— А де ж він? Чи за двадцять літ не озався б, якби живий був?

— Не озався, стара, бо вже п'ятнадцятий рік у неволі ту-
рецькій.

— То відкіля ж ти знаєш, що живий він?

— Такі дуби, Василюхо, як твій старий, так скоро не валяться.
Дужий козарлюга був.

— Чом же ви не визволите його? Похваляєтеся ж по корчмах,
що б'єтеся з турками за віру та щоб невольників визволяти...

— І визволяли, не раз визволяли, а Василю між ними не було. Я
так гадаю, чи не в Синоді він у якогось баші на роботі або на га-
лері...

Павло не втерпів.

— То татко живий, мамо? У неволі?.. Пустить мене з ними, мамо...

— Що?! — визвірилася Василиха. — Слухай ти їх, всесвітніх баламутів, — вони набалакають — півтора людського!.. Зараз мені йди додому, поки не надавала стусанів!..

Павло, може, вперше в житті гнівно зиркнув на ньому, сердито стенов дужими плечима, повернувся мовчки й, ні на кого не дивлячись, похнюпно почвалав додому.

— Бачили? Бачили? — репетувала Василиха. — Бачили, що ви з дитини слухняної зробили?.. А щоб вам світа-сонця не бачити! Щоб на вас пропасниця та пристріт, зайдиглови чортів!.. Постривай же матір, лобуряко!..

І Василиха підбігцем подалася за сином.

Сутеніло.

Люди, жваво розмовляючи, поволеньки розходилися з майдану. Лейстровики поралися біля вкопаного назад стовпа, вбиваючи чобітьми землю круг нього. Запорожці коло коней, попихуючи люлечками, кпили з них, що не подужали молодого міщуха.

Старий запорозький полковник довго ще дивився вслід Павлові, посміхаючись у довгого вуса, нарешті повернувся до старшого, що розмовляв з писарем, і промовив:

— А молодець утече від старої на Січ — нехай мені дідько на-чає в самісіньку пику, коли брешу!..

II

О рися була в заміжньої сестри, що жила недалеко від козачого уряду. Вона все бачила, але так, що Павло не запримітив її. Тепер верталася додому, на передмістя, вражена, задумана...

Різномірні почування боролися в ній і сповняли душу якоюсь незрозумілою тривогою.

«Що таке? — думала собі, доглубуючись до причини свого химерного настрою. — Сват він мені чи брат, що й з думки не йде?»

Пробувала думати про щось інше, але велетенська постать парубкова живою стояла в неї перед очима з його безхитрою дитячою усмішкою та великими, добрими карими очима. Згадавши, як покотилися на всі боки від його дужого руху лейстровики, посмінулася, а впіймавши себе на цьому, розсердилася сама на себе:

— Ото чи не лицар!.. Ведмідь, вайло... Он ті... січовики... Зовсім щось інше...

В Орисиній уяві раптом виріс бравий, як намальований, січовий лицар у дорогому червоному жупані з вильотами: червоний же таки шовковий пояс обхоплював тісно могутній, але гнучкий, пружний стан; чорні, як воронове крило, кучері накривала зсунута набакир шапка, облямована дорогим хутром, з перехрещеним срібним пасаманом денцем; жовті... ні, краще теж червоні сап'янці з срібними підківками; при боці — коштовна шабля, цяцькована, аж сяє, самоцвітами. А сидить лицар на баскому румакові вороному в золотій збруї, ноги в стремена срібні, одною рукою поводдя держить, другою в бік узявся — сидить, пишний, величний, дивиться ласкаво на неї, а під чорним молодим усом променем грає... добра, дитяча усмішка... вже чомусь знайома Орісі...

«Пху, мара! — трохи не скрикує дівчина. — Та це ж Павло... Чи не лицар!..»

Вона призро надимає губенята й прискорює ходу. Як вона забарилася через того ведмедя, а спитати — чого стояла? Не бачила дива... Вже смеркло зовсім. Досі ненька тривожиться та виглядає.

На заході краєчок неба ще жеврів вузьенькою смужечкою, але на темному склепінні вже закомалилися зірки, все ясніші на схід. Владкinya ніч повільною ходою насувалася на землю.

В хатах подекуди світилося. Часом сям-там гавкне знічев'я пес; у сусідньому дворі здивовано обізветься до нього другий, гейби спитає через паркан або пліт — чого тобі? — і знову вулиця тиха в своїх зелених садках, тільки здалеку, з міста, долітав ледве чутний

бренькіт струн та глухе гупання бубна... Десь запорожці ще не вморилися гуляти.

Чудні вони, ці січовики. Нема-нема, а то раптом де й візьмуться — і загуде місто козацьким п'яним гомоном, піснями та музикою, застугонить земля від танців, річками полетяться оковита, меди, пиво, заряхтять головні вулиці червоними кармазинами, срібною та золотою зброею, затрясється пархата жидова і з ляку, і з неситої хтивости, а надто коли якийсь отакий бравий козарлюга та в запалі від буйного хмелю розстібне свого червоного чи синього жупана, розперіже шкуратяного череса з червінцями, підніме й потрясе ним у юди над пейсатою головою: аж ярмулка йому, жидюзі, на потилицю зсунеться, й очі засвітяться, як у kota, й губи затремтять, як у пропасниці, а серце мало не вискочить від захватної побожності перед повним ще чересом: скаже козак — упати навколішки й цілуй кудись там, дам червінця! — і падає юда, й цілує, аби того золотого та й переманити з козацького череса в засмальцьовану, смердячу жидівську бездонну кишеню. А січовик гуляє далі, поки в чересі бряжчить. Міщани тільки посміхаються та головами похитують, парубки від заздрості чухають чуби та літають мріями за січовиками, а жінки, молодиці та дівчата ходять самі не свої.

«І що воно за люди, — думає Оріся, — ніби ж теж козаки, та не ті... Лейстровик наш немовби зв'язаний, все робить на наказ і гуляє, мабуть, з дозволу. А січовик — орел, вітер степовий: літає, де схоче, гуляє, коли схоче, а віється, куди схоче. Ні впину йому, ні заборони. От, кажуть, лише до жінок та до дівчат йому зась... А чого б, сказати? Зарік дають, чи що?..»

Замріялась Оріся й не чула позад себе бистрої козацької ходи. Та й те, що козак пильнував ступати безшумно й шаблю придержував рукою, щоб не бряжчала.

— Добrivечір, білявко! — промовив стиха, наздоганяючи.

Здригнулася від несподіванки й стала — ні жива ні мертва. Озирнулася з острахом. Побачивши січовика, хотіла бігти, але ноги як не свої.

— Оце добре, що не тікаєш, — підступивши ближче, правив козак. — Не люблю вганяти пішака, а коня в заїзді лишив. І добре зробив, а то тупотняву на всю вулицю зчинив би, а це не до шмиги. Всіх псів побудив би...

Поки він отак балакав, Оріся потроху отямилася, хоч і злегка ще тремтіла, як спіймана пташка.

— А чого... чого тобі, козаче, від мене треба? — насмілилася нарешті. — Чи ж пристало гордому лицареві серед ночі за бідною дівчиною вганяти, немов якомусь ледацюзі з наших міщухів? Чи на славному Запорозжі у вас цього звичай велить?..

Козак засміявся, блиснувши в темряві білими, як гуся, зубами. Цей сміх ніби осяяв його твар, і Оріся загледіла й його пишного русявого вуса, й великі ясні очі, й гарного, як виточеного, прямого носа під густими бровами.

— Без ножа зарізала, — озвався жартівливо, — без кулі поцілила в самісіньке сумління! І не знаю, що мені тепереньки робити: і мати Січ дорога, і ти, моя горличко...

— Ого! Вже й горличко...

—...дорожча мені за все на світі... Як побачив тебе, коли ти гордою павою проходила повз Лейбину корчму, то відтоді й світ мені немилий став без тебе: прослідив тебе аж до якогось двору на майдані, крадькома любував на тебе, коли ти з якоюсь молодницею дивилася на тее видовище біля козацького уряду, почекав, поки звечоріло зовсім і ти верталася додому, та й не зміг себе, щоб не піти за тобою. Отже, хоч за мою терпеливість не проганяй мене, дівчино люба... Скажи, як звуть тебе?

— Знаєш що, великотерпеливий козаче, — зовсім уже сміливо й навіть впадаючи йому в мову відповіла Оріся, — труди твої справді

заслугують на нагороду, і я певна, що ти її таки дістанеш, вернувшись на Січ, коло стовпа з киями. А тепер прощай, вертайся краще до товариства...

Вона легкою сарною стрибнула через перелаз у двір. Із хати рипнули двері.

— Добраніч, козаче! Чого ж стоїш?..

— То ти, Оришко? — почулося від хати. — З ким ти там — з Павлом?

— Та тут мені пеня, ненечко, — не знаю, що й діяти...

— Ой, лишечко! Яка пеня?..

З темряви вийшла постать пристарої жінки й підійшла ближче.

— Запізналася я трохи в Катрі, незчулася, як і смеркло... Біжу чимдуж додому, та й не туди-то, що за мною в темряві... хто б же ви думали?..

Мати підійшла до плоту ближче й намагалася розпізнати темну постать козакову коло перелазу.

— Чабан, чи що, в сіряку?

— Де пак чабан, мамо! — реготала Орися. — Запорожець.

— Січовик?! — ужахнулася стара. — Свят, свят, — перехрестилася вона. — Чого йому?

— А отже, спитайте! Ув'язався, та й уже... Я йому — відчепись, козаче! А він мені — і сяка, і така, й горличко, й любачка... Та щастя моє, що забалакав аж коло нашого двору...

...

Далі — у повній книжці «Пригоди молодого лицаря».

nashaknyga.com.ua